

Polinkio tikėti sąmokslo, asmenybės bruožų, streso įveikos strategijų ir psichologinės gerovės sąsajos

Emilija Jucevičiūtė

Vilniaus universitetas
emilija.ratkieni@fsf.stud.vu.lt
<https://orcid.org/0009-0000-9506-1209>

Olga Zamalijeva

Vilniaus universitetas
olga.zamalijeva@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-9186-8440>

Miglė Giedraitytė

Vilniaus universitetas
migle.giedraityte@fsf.stud.vu.lt
<https://orcid.org/0009-0004-9522-1769>

Santrauka. Sąmokslo teorijos ir žmonių polinkis jomis patikėti pastaruoju metu itin patraukė mokslininkų dėmesį dėl to, kad patikėjimas sąmokslo yra gana plačiai paplitęs, gali daryti įtaką žmonių elgesiui ir kelti pavojų visuomenės saugumui. Siekiant suprasti, kas paskatina žmones patikėti sąmokslo, svarbu atsižvelgti tiek į vidinius asmenybės veiksnius, tiek į išorinius, išmoktus veiksnius, kurie susiję su asmenį supančia aplinka. Šiame tyrime siekiama išsiaiškinti, kokie psichologiniai veiksniai tiesiogiai ir netiesiogiai prisideda prie polinkio patikėti sąmokslo teorijomis paaiškinimo. Tyrime dalyvavo 173 asmenys (80,3 % moterų). Tiriamųjų amžius svyravo nuo 18 iki 70 metų ($M = 33,34$; $SD = 14,62$). Siekiant įvertinti bendrą tiriamųjų tendenciją patikėti sąmokslo, buvo naudojama Polinkio tikėti sąmokslo skalė. Taip pat buvo įvertinti tiriamiesiems būdingi Didžiojo penketo asmenybės bruožai, psichologinė gerovė ir jų taikomos streso įveikos strategijos. Atliktos regresinės ir kelių analizės rezultatai rodo, kad polinkį patikėti sąmokslo teorijomis tiesiogiai prognozuoja socialinė gerovė ir religijos bei vengimo įveikos strategijos, taikomos stresui mažinti. Polinkį tikėti sąmokslo netiesiogiai prognozuoja ir ekstraversijos bei neurotiškumo asmenybės bruožai, veikdami per socialinę gerovę ir vengimo įveiką; šios analizės metu taip pat atsiskleidė tiesioginės polinkio tikėti sąmokslo ir ekstraversijos sąsajos. Skepticizmą (vieną iš polinkio tikėti sąmokslo subskalių) tiesiogiai prognozuoja vengimo įveikos strategija. Ekstraversija polinkį tikėti sąmokslo prognozuoja tiek tiesiogiai, tiek kartu su neurotiškumu netiesiogiai, per socialinę gerovę ir vengimo įveiką.

Pagrindiniai žodžiai: polinkis tikėti sąmokslo teorijomis, asmenybės bruožai, streso įveikos strategijos, psichologinė gerovė.

The Relationship Between Conspiracy Mentality, Personality Traits, Stress Coping Strategies and Psychological Well-Being

Summary. Conspiracy theories and people's tendency to believe them have recently attracted a great deal of scientific attention because of the widespread nature of conspiracy beliefs, their potential to influence people's behaviour and

Received: 2024-03-31. **Accepted:** 2024-05-13.

Copyright © 2024 Emilija Jucevičiūtė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

endanger public safety. To understand what leads people to believe in conspiracies, it is important to consider both intrinsic personal factors as well as external, learned factors that are related to the person's environment. This study aims to explore which psychological factors contribute directly and indirectly to the propensity to believe conspiracy theories. The study involved 173 participants (80.3% women). The age of the participants ranged from 18 to 70 years ($M = 33.34$; $SD = 14.62$). The Conspiracy mentality scale was used to measure the subjects' general tendency to believe in conspiracy theories. The participants' Big Five personality traits, psychological well-being, and stress coping strategies were also assessed. The results of linear regression and path analysis show that the propensity to believe in conspiracy theories is directly predicted by social well-being, religion and avoidance coping which are used to reduce stress. In addition, conspiracy mentality has been found to be indirectly predicted by personality traits of extraversion and neuroticism, through social well-being and avoidance coping; in addition, path analysis revealed direct associations between the tendency to believe in conspiracy and extraversion. Skepticism (one of conspiracy mentality subscales) is directly predicted by avoidance coping strategy. Extraversion predicts propensity to believe conspiracy theories directly and – together with neuroticism – indirectly through social well-being and avoidance coping.

Keywords: conspiracy mentality, psychological well-being, personality traits, stress coping strategies, path analysis.

Įvadas

Sąmokslų teorijų ir veiksnių, skatinančių žmones jomis patikėti, tyrinėjimai užsienyje įgauna pagreitį ir yra ypač aktualūs įtemptos geopolitinės situacijos ar kitų neramumų laikotarpiu. Patikėjimo sąmokslų teorijomis tendenciją mokslininkai bando sieti su pačiais įvairiausias dalykais – politine žmonių orientacija (Douglas & Sutton, 2018), išskirtinumo troškimu (Imhoff & Lamberty, 2017) ir net neopagonybe (Dyrendal et al., 2018), tačiau reiškinio kompleksiskumas ir sudėtingumas ne visada leidžia gauti vienodus rezultatus. Tyrėjams, besigilinantiesiems į šią sritį, didžiausią nerimą kelia tai, kad neigiamų tikėjimo sąmokslų teorijomis pasekmių yra labai daug ir jos gali būti labai skaudžios tiek pačiam asmeniui, tiek visai visuomenei. Todėl išsamus šio reiškinio nagrinėjimas ir pastangos jį suprasti yra labai aktualūs.

Pirmiausia, mokslininkai pažymi, kad neigiamos emocijos, o ypač baimė ir neapibrėžtumumas dėl ateities, socialinės atskirties jausmas gali skatinti žmones patikėti sąmokslų teorijomis. Kaip nurodo Hofstadter (1964), šie jausmai dažnai kyla socialinių krizių, tokių kaip karas, teroro atakos, finansinės ar sveikatos krizės, metu. Suprantama, kad sunkūs laikai didina neapibrėžtumą, sukelia baimę, tačiau kartu kyla noras procesus suvokti, išsiaiškinti ir susigrąžinti kontrolę. Vis dėlto tinkamai nesuvaldytas stresas ir neigiamos emocijos gali sutrikdyti kai kuriuos įprastus ir prisitaikymui naudingus informacijos apdorojimo procesus (Quaedflieg & Schwabe, 2018), todėl priimant sprendimus gali atsirasti daugiau šališkumo. Mokslininkai pastebėjo, kad įsivaizduojamų sąsajų suvokimas (angl. *illusory pattern perception*), t. y. tendencija įžvelgti sąsajas ten, kur jų nėra, pernelyg jautrus ketinimo aptikimas (angl. *hypersensitive agency detection*), t. y. tendencija suvokti kitų asmenų tyčių ar ketinimą net jei kiti jų iš tikrųjų neturi, bei proporcingumo šališkumas (angl. *proportionality bias*), t. y. tikėjimas, kad dideli, reikšmingi, svarbūs dalykai būtinai turi reikšmingas priežastis ir pasekmes, yra tie kognityviniai procesai, kurie sutrinka ar yra perdėtai aktyvuojami esant baimės bei neužtikrintumo būsenai ir siejasi su polinkiu tikėti sąmokslų teorijomis (Brotherton & French, 2014; Douglas et al., 2015; van Prooijen & van Dijk, 2014). Tyrimai rodo, kad didesniu neurotiškumu pasižymintys asmenys yra linkę stipriau išgyventi neigiamas emocijas, sunkiau išlieka stabilūs stesą

keliančiose situacijose (Anglim et al., 2020), o labiau išreikšta ekstraversija – priešingai – siejasi su teigiamu emocingumu (John & Srivastava, 1999). Tad galima kelti prielaidą, kad asmenybės bruožai daro tam tikrą įtaką tam, kaip žmonės patiria sunkias emocijas neapibrėžtose ir stresą keliančiose situacijose, o tai, savo ruožtu, gali paveikti tai, kaip jie apdoroja informaciją ir paskatinti juos patikėti sąmokslo teorijomis. Be to, tam, kad kilusios emocijos kuo mažiau sutrikdytų kognityvinius procesus, būtina jas ir tinkamai reguliuoti, tad čia iškyla ir streso įveikos strategijų svarba.

Mokslininkai taip pat nurodo, kad prie polinkio tikėti sąmokslo teorijomis gali prisidėti ir tam tikri socialiniai veiksniai, pavyzdžiui, pamatinis žmonių poreikis priklausyti socialinėms grupėms, t. y. socialinis kategorizavimas (Alves et al., 2018). Kaip teigiama egzistenciniame sąmokslo teorijų grėsmės modelyje (van Prooijen et al., 2021), erdvė kilti sąmokslo teorijoms atsiranda tada, kai, susidarius krizei, žmonės bando suprasti, paaiškinti įvykius (bet kaip aptarta anksčiau, šis procesas gali tapti apsunkintas, o suvokiama informacija – iškraipyta) ir kaip tik tuo metu kokia nors išorinė grupė yra labai ryški. Ši grupė gali būti galinga (pvz., politikai, žvalgybos agentūros) ar turinti mažiau galios (pvz., etninių mažumų grupė). Svarbiausia, kad žmonės suvokia įtariamus sąmokslininkus kaip išorinę grupę, kuria negalima pasitikėti ir kuri skiriasi nuo „mūsų“ (pvz., eilinių piliečių) (van Prooijen et al., 2021). Tada suvokiamos socialinės grėsmės grupei, kuriai žmogus save priskiria, lygis skatina žmones patikėti sąmokslo teorijomis (Cordonier et al., 2021). Taigi tyrimuose išryškėja ir tam tikri socialiniai aspektai, galintys paskatinti žmones patikėti sąmokslo teorijomis.

Tad galima įžvelgti kelias išryškėjančias tendencijas. Pirmiausia, polinkis tikėti sąmokslo teorijomis siejasi su neigiamomis emocijomis, kurios dažniausiai sustiprėja įvairių krizių metu. Tai leidžia kelti prielaidą, kad polinkis tikėti sąmokslo teorijomis gali sietis su individualiais skirtumais to, kaip žmonės apskritai išgyvena neigiamas emocijas. Tokius ypatumus bent iš dalies gali paaiškinti Didžiojo penketo asmenybės bruožų skirtumai. Krizių metu kyla ir nemažai streso, su kuriuo reikia dorotis tam, kad jis kuo mažiau paveiktų gebėjimą tinkamai apdoroti informaciją, tad galima kelti dar vieną prielaidą, jog polinkis tikėti sąmokslo teorijomis gali būti susijęs ir su asmens taikomomis streso įveikos strategijomis. Be to, galima numanyti, kad neuztikrintumas, baimė, suvokiama grėsmė savajai grupei paveikia ir žmonių psichologinę gerovę. Šios prielaidos leidžia manyti, kad tokie mažiau sąmokslo teorijų tematikoje nagrinėti veiksniai kaip asmenybės bruožai, streso įveikos strategijos bei psichologinė gerovė gali suteikti papildomos informacijos apie polinkį tikėti sąmokslo teorijomis.

Kalbant apie asmenybės bruožų vaidmenį, atliktų tyrimų rezultatai išties rodo, kad tarp polinkio tikėti sąmokslo teorijomis ir kai kurių asmenybės bruožų yra ryšys. Pavyzdžiui, nustatyta, kad esama neigiamo ryšio su sutarumu (Stojanov & Halberstandt, 2019). Taip pat nustatyta, kad stipresniu polinkiu tikėti sąmokslo teorijomis pasižymintiems asmenims yra būdingesnis ir nekritiškas įvairių neįprastų, netradicinių idėjų priėmimas – vienas pagrindinių atvirumą patyrimui apibūdinančių aspektų (Motak, 2009). Galliford ir Furnham (2017) atliktame tyrime neurotiškumas siejosi su polinkiu tikėti politinėmis sąmokslo teorijomis ir reikšmingai jį prognozavo. Vis dėlto yra ir tyrimų, kurie, išnagrinėję ryšius tarp visų asmenybės bruožų ir polinkio patikėti sąmokslo, nerado jokių sąsajų (Goreis &

Voracek, 2019). Šie prieštaringi rezultatai skatina svarstyti, kad ryšys tarp šių kintamųjų gali būti sudėtingesnis, galbūt netiesioginis. Tad tikslių atsakymų apie asmenybės bruožų ir polinkio tikėti sąmokslu teorijomis sąsajų pobūdį šiuo metu nėra.

Žvelgiant į polinkio tikėti sąmokslu teorijomis ir streso įveikos strategijų sąsajas, tyrimų šia tema nėra daug. Kai kurie mokslininkai teigia, kad pats patikėjimas sąmokslu teorijomis gali būti streso įveikos strategija (Jutzi et al., 2020), nes sąmokslu teorijos būtent ir pasiūlo nesudėtingus ir lengvai suprantamus įvykių paaiškinimus (van Prooijen, 2018), kurie sumažina neapibrėžtumą ir nežinomybę, o kartu yra žmonių lengviau priimami ir apdorojami, pasireiškus anksčiau minėtiems informacijos apdorojimo sunkumams. Tačiau kalbant apie konkrečių įveikos strategijų sąsajas su polinkiu patikėti sąmokslu teorijomis – buvo nustatyta, kad žmonės, dažniau taikantys vengimo (o ne į problemą orientuotas) įveikos strategijas, turėtų būti labiau linkę ir tikėti sąmokslu teorijomis (Marchlewska et al., 2021). Pasak Carver ir Connor-Smith (2010), šis būdas dorotis su stresu nėra adaptyvus ir nepadaeda jo sumažinti. Tokie rezultatai leidžia manyti, kad jei taikomos neefektyvios streso įveikos strategijos, jos nepadaeda tinkamai sumažinti įtampos, o tai, savo ruožtu, didina polinkį patikėti sąmokslu teorijomis.

Be asmenybės bruožų ir streso įveikos strategijų, polinkio tikėti sąmokslu kontekste gali būti itin svarbi psichologinė gerovė. Pasak Keyes (1998), psichologinė gerovė, be įvairių kitų aspektų, atspindi ir asmens suvokiamą integraciją visuomenėje, buvimą jos nariu, o sąmokslu teorijos neretai sklinda būtent uždaresnėse, nuo bendros visuomenės labiau atsiribojusiose (dažniausiai – socialinių tinklų) grupėse (Theocharis et al., 2021). Tikėtina, kad tokių „socialinių burbulų“ nariai anksčiau minėtą socialinį kategorizavimą, kuris skatina patikėti sąmokslu teorijomis, gali išgyventi dar stipriau. Be to, neseniai atlikto tyrimo metu mokslininkai bandė „nupiešti“ sąmokslu teorijomis tikinčio žmogaus gyvenimo paveikslą: Freeman ir Bentall (2017) nustatė, kad asmenys, tikintys sąmokslu teorijomis, dažniau buvo nevedę, bedarbiai, žemesnio išsilavinimo vyrai, gaunantys nedideles pajamas, taip pat save matantys kaip žemesnio socioekonominio sluoksnio, palyginti su kitais. Galima pažymėti, kad šių mokslininkų nustatyti su tikėjimu sąmokslu teorijomis besisiejantys veiksniai taip pat dažnai minimi kaip svarbūs psichologinės gerovės veiksniai (Bagdonas ir kt., 2013). Taigi galima kelti prielaidą, kad tarp psichologinės žmogaus savijautos ir sąmokslu teorijų galbūt egzistuoja ryšys – žmogui jaučiant didesnę socialinę paramą ir susietumą, didesnę pasitenkinimą gyvenimu, tikėtina, mažės jo polinkis tikėti sąmokslu teorijomis.

Tyrimų, analizuojančių įvairių veiksnių įtaką polinkiui patikėti sąmokslu teorijomis, skaičius šiuo metu sparčiai didėja. Vis dėlto mums nepavyko rasti tyrimų, kurie visus šiame straipsnyje aptartus rodiklius nagrinėtų kartu ar pateiktų teorinį šiuos veiksnius apimančių ir polinkį patikėti sąmokslu teorijomis paaiškinančių modelių. Pasak Streiner (2005, p. 1), „kelių analizė gali būti naudojama sudėtingesniems (ir labiau realybę atitinkantiems) modeliams analizuoti“. Be to, kelių analizė yra naudinga tada, kai esama daugiau nei vieno priklausomo kintamojo – tokia situacija iškilo ir šio tyrimo metu. Dėl reiškinio kompleksiško ir galimos įvairių veiksnių netiesioginės reikšmės polinkiui patikėti sąmokslu kelių analizė yra naudojama ir kituose tyrimuose (pvz., Dyrendal et al., 2021).

Taigi šio tyrimo metu keliamas tikslas – nustatyti, kaip asmenybės bruožai, streso įveikos strategijos bei psichologinė gerovė gali tiesiogiai ir (ar) netiesiogiai prisidėti prie polinkio patikėti sąmokslu teorijomis paaiškinimo.

Metodika

Tyrimo imtis

Tyrimo anketą užpildė 173 asmenys: 32 vyrai (18,5 %) ir 139 moterys (80,3 %). Dalyvių amžius svyravo nuo 18 iki 70 metų ($M = 33,34$; $SD = 14,62$). Išsamios tiriamųjų sociodemografinės charakteristikos pateikiamos 1-oje lentelėje.

1 lentelė

Tiriamųjų sociodemografinės charakteristikos

		n	%
Gyvenamoji vieta	Didysis Lietuvos miestas ar jo priemiestis	131	75,7
	Miestas	21	12,1
	Miestelis ar kaimo vietovė	9	5,2
	Kita	12	6,9
Išsilavinimas	Vidurinis ar žemesnis	95	54,9
	Aukštasis	78	45,1
Santykių statusas	Vienišas (-a)	64	37,0
	Turi partnerį (-ę)	109	63,0
Užimtumas	Studijuoja	58	33,5
	Dirba	77	44,5
	Dirba ir studijuoja	33	19,1
	Kita	5	2,9
Subjektyvus finansinės padėties vertinimas	Namų ūkis suduria galą su galu...		
	Labai sunkiai	3	1,7
	Sunkiai	24	13,9
	Gana lengvai	99	57,2
	Lengvai	47	27,2

Tyrimo eiga

Tyrimo metu buvo naudojama internetinė anketa, sukurta „Google forms“ apklausų platformoje. Tyrimas buvo atliktas 2021 m. gruodžio–2022 m. vasario mėnesiais. Iš viso buvo užpildytos 174 internetinės anketos, tačiau 1 iš jų (0,6 %) buvo atmesta, nes neatitiko tiriamųjų amžiui keltų atrankos kriterijų (užpildžiusysis buvo jaunesnis nei 18-os metų). Anketos pradžioje tiriamiesiems buvo paaiškintas tyrimo tikslas, pranešta apie atsakymų anonimiškumą. Tiriamieji nutraukti anketos pildymą galėjo bet kuriuo metu, o iš dalies užpildytų anketų duomenys nebuvo išsaugomi. Kilus klausimų, tyrimo dalyviai galėjo

susisiekti su tyrėja nurodytu elektroniniu paštu. Dalyviai buvo atrinkti netikimybinės patogiosios ir sniego gniūžtės atrankos būdu, t. y. pažįstamų žmonių buvo prašoma dalyvauti tyrime ir persiųsti tyrimo medžiagą savo pažįstamiems asmenims ar pasidalinti nuoroda į anketą socialiniuose tinkluose.

Tyrimo įrankiai

Dalyviams pateiktą įrankių rinkinį sudarė penkios dalys: asmenybės bruožų, polinkio tikėti sąmokslu, asmens taikomų streso įveikos strategijų, psichologinės gerovės bei demografiniai duomenys.

Polinkio tikėti sąmokslu skalė (angl. *Conspiracy Mentality Scale*; Stojanov & Halberstadt, 2019). Leidimas klausimyną versti ir naudoti tyrimo tikslais buvo gautas susisiekus su autore A. Stojanov. Skalės vertimas buvo atliktas trijų nepriklausomų vertėjų, vertimai buvo palyginti tarpusavyje ir atlikta korekcija, o galutinis variantas patvirtintas ir taikytas tyrime. Polinkio tikėti sąmokslu skalę sudaro 11 teiginių, kuriuos tiriamieji turi įvertinti pagal 7 balų Likerto skalę (nuo 1 – „visiškai nesutinku“ iki 7 – „visiškai sutinku“). Skalę sudaro dvi subskalės: polinkio tikėti sąmokslu ir skepticizmo. Polinkio tikėti sąmokslu subskalė sudaryta iš 7 teiginių, atspindinčių įsitikinimus, kad už reikšmingų socialinių ar politinių įvykių slypi galinga esybė ir kad oficiali tiesa nėra „tikroji“ tiesa. Skepticizmo subskalė, sudaryta iš 4 teiginių, atspindi bendresnę ir, galimas variantas, racialesnę įtarumą, susijusį su labiau tikėtinomis, lokaliomis sąmokslu teorijomis, tokiomis kaip papirkinėjimas ar korupcija (Stojanov & Halberstadt, 2019). Didesnis įvertis reiškia didesnę polinkį tikėti sąmokslu.

Šiame tyrime gautas geras skalės patikimumas: polinkio tikėti sąmokslu subskalės Cronbacho α – 0,89, skepticizmo – 0,87. Siekiant išsiaiškinti, ar polinkio tikėti sąmokslu ir skepticizmo faktoriai išryškėja ir Lietuvos imtyje, buvo atlikta tiriamoji faktorių analizė su *varimax* sukiniu. Jos metu nustatyti du faktoriai sutapo su autorių išskirtais polinkio tikėti sąmokslu ir skepticizmo faktoriais: KMO = 0,91, duomenų sklaidos paaiškinamumo procentas 64,51, faktorių svoriai 1 faktoriuje – nuo 0,60 iki 0,84, o 2 faktoriuje – nuo 0,78 iki 0,86.

Didžiojo penketo klausimynas (angl. *Big-Five Inventory*, *BFI*; John & Srivastava, 1999). Klausimyną sudaro 44 teiginiai, kuriuos tiriamieji turi įvertinti pagal 5 balų Likerto skalę (nuo 1 – „visiškai nesutinku“ iki 5 – „visiškai sutinku“) pagal tai, kiek jie tiriamajam būdingi ar nebūdingi. Klausimyno lietuviškoji versija ir rezultatų skaičiavimo rekomendacijos prieinami užsiregistravus interneto puslapyje <http://www.ocf.berkeley.edu/~johnlab/bfi.htm> ir gali būti naudojami tyrimo tikslais. Šio darbo metu buvo apskaičiuoti kiekvieną asmenybės bruožą vertinančios skalės Cronbacho α koeficientai: ekstraversija ($\alpha = 0,75$), sutarumas ($\alpha = 0,67$), sąmoningumas ($\alpha = 0,79$), neurotiškumas ($\alpha = 0,82$) ir atvirumas patyrimui ($\alpha = 0,84$). Šie vidinio suderintumo rodikliai gana dideli, o tai rodo, kad klausimynas tikrai patikimas ir gebėjo tiksliai pamatuoti dalyvavusiųjų šiame tyrime penkis asmenybės bruožus.

Svarbu paminėti, kad šio klausimyno vertime į lietuvių kalbą esama vieno probleminio teiginio. 41-asis teiginys „Turiu keletą meninių pomėgių“, patenkantis į atvirumo patyrimui skalę, pagal instrukciją turėtų būti apverstas. Tačiau tai nebuvo daroma, nes originalo kalba jis turi neigiamą reikšmę (angl. *I have few artistic interests*), o lietuvių kalboje – teigiamą reikšmę.

Stresogeninių situacijų įveikos klausimynas (angl. *Coping Orientation of Problem Experience, COPE*; Carver, 1997). Klausimyną sudaro 14 subskalių, kurios vertina skirtingas streso įveikos strategijas (2-a lentelė). Kiekvienai subskalei priklauso po 2 teiginius (iš viso 28 teiginiai). Teiginiai vertinami pagal 4 balų Likerto skalę (nuo 1 – „Aš niekada taip nesieliu“ iki 4 – „Aš dažnai taip elgiusi“). Klausimynas yra viešai prieinamas, o leidimas jį naudoti mokslo tikslais yra atviras. *Brief COPE* klausimyną į lietuvių kalbą išvertė ir savo tyrime naudojo Digrytė ir Baniienė (2017). Šių autorių sutikimas naudoti būtent jų vertimą šiame tyrime buvo gautas.

Svarbu paminėti, kad šiame tyrime buvo naudojamos ne atskiros subskalės, o jų grupavimas, pasiūlytas Eisenberg ir kitų (2012). Šių tyrėjų atlikta streso įveikos strategijų faktorių analizė su *varimax* sukiniu naudojant *brief COPE* klausimyną parodė, kad įveikos strategijas galima skirti į dvi grupes: vengimo įveiką ir į problemą orientuotą įveiką. Kadangi religija ir humoras faktorių analizės metu pateko į abu faktorius, šios dvi įveikos strategijos buvo analizuojamos atskirai, jų nepriskiriant nei vengimo, nei į problemą orientuotai įveikai. Eisenberg ir kitų (2012) tyrimo metu nustatyti vidinio suderintumo rodikliai: į problemą orientuotos įveikos ($\alpha = 0,71$), vengimo įveikos ($\alpha = 0,70$). Šio tyrimo metu nustatyti vidinio suderintumo rodikliai: į problemą orientuotos įveikos ($\alpha = 0,79$), vengimo įveikos ($\alpha = 0,62$), yra pakankamai dideli, todėl tokį streso įveikos strategijų grupavimą buvo pasirinkta naudoti ir šiame tyrime. Papildomai naudotų religijos ($\alpha = 0,91$) ir humoro ($\alpha = 0,81$) įveikos strategijų faktorių patikimumo rodikliai taip pat yra pakankami.

Psichikos sveikatos kontinuumo trumpoji forma (angl. *The Mental Health Continuum, Short Form, MHC-SF*; Keyes, 2002). MHC-SF sudaro 14 teiginių, kurie išsiskirsto į tris subskales: emocinės gerovės (3 teiginiai), psichologinės gerovės (6 teiginiai) ir socialinės gerovės (5 teiginiai). Tiriamųjų prašoma atsakyti į klausimus, pasirenkant vieną iš variantų, labiausiai atitinkantį jų savijautą pastarąjį mėnesį: niekada, kartą ar du, maždaug kartą per savaitę, 2 ar 3 kartus per savaitę, beveik kiekvieną dieną, kiekvieną dieną. Tada jų pasirinkimai perkeliama į Likerto skalę nuo 1 iki 6, kur „niekada“ atitinka 1, o „kiekvieną dieną“ – 6. Lietuviškojo Psichikos sveikatos kontinuumo trumposios formos varianto psichometrinių charakteristikų analizė, atlikta Zamalijevo ir kolegų (2021), parodė, kad įrankis pasižymi geru vidiniu suderintumu (Cronbacho $\alpha = 0,88$ – $0,94$), o jo faktorių struktūra atitinka originalios versijos faktorių struktūrą. Šio tyrimo metu apskaičiuoti vidinio skalių suderintumo rodikliai: emocinės gerovės $\alpha = 0,90$, psichologinės gerovės $\alpha = 0,90$, socialinės gerovės $\alpha = 0,85$, laikomi tinkamais.

Verta paminėti, kad šiame darbe, remiantis Kairio ir kolegų (2013) pavyzdžiu, pasirinkta vartoti psichologinės gerovės sąvoka, kuri suprantama labai plačiai ir apima asmens pasitenkinimą gyvenimu, įvairiomis jo sritimis, taip pat galimybėmis tobulėti, kontroliuoti

aplinką, realizuoti save ir kt., t. y. apima tiek emocinės, tiek psichologinės, tiek socialinės gerovės aspektus, minimus Keyes (1998). Taigi šiame tyrime psichologinė gerovė yra tarsi „skėtinis“ terminas, apimantis skirtingus aspektus, kuriuos atskirai vertina pasirinktas Psichikos sveikatos kontinuumo trumposios formos įrankis.

Sociodemografinių duomenų anketa. Demografiniams duomenims surinkti anketoje tiriamiesiems buvo užduoti klausimai apie jų lytį, amžių (metais), užimtumą, santykių statusą, gyvenamąją vietą, išsilavinimą, religinius įsitikinimus ir (subjektyviu vertinimu) namų ūkio finansinę padėtį. Taip pat tiriamųjų buvo klausiama, už kokią partiją ar koaliciją jie balsavo 2020 m. Seimo rinkimuose, tačiau respondentams buvo palikta galimybė šios informacijos nenurodyti.

Duomenų analizė

Tyrimo duomenims analizuoti buvo naudojama socialinių mokslų statistinio paketo (angl. *Statistical Package for Social Science, SPSS*) 28-oji versija. Skaičiavimams taikytas reikšmingumo lygmuo – $p = 0,05$. Siekiant patikrinti tyrime naudojamų skalių vidinį suderintumą, buvo skaičiuojami Cronbacho alpha koeficientai. Duomenų normalumas buvo tikrinamas atsižvelgiant į nuokrypius (angl. *skewness*): jie pateko į priimtina $\pm 0,8$ intervalą, ir įvertinti Q–Q grafiko (angl. *detrended Q-Q plot*) nuokrypiai, kurių rezultatai neviršijo tinkamos 1 ribos (Pakalniškienė, 2012). Duomenų pasiskirstymas buvo artimas normaliajam, todėl buvo taikyti parametriniai kriterijai: Pearsono koreliacijos koeficientas, tiesinė regresija. Naudojantis *Mplus* statistinio paketo 8 versija buvo atlikta kelių analizė (angl. *path analysis*). Modelio tinkamumas vertinamas remiantis aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (angl. *root mean square error of approximation, RMSEA*), palyginamuoju tinkamumo indeksu (angl. *comparative fit index, CFI*) ir Tuckerio–Lewiso indeksu (angl. *Tucker-Lewis index, TLI*). Remiantis bendra praktika, modelis laikomas tinkamu, kai RMSEA įvertis yra mažesnis nei 0,06, o CFI ir TLI įverčiai artimi 0,95 (Hu & Bentler, 1999).

Rezultatai

Pirmiausia buvo tikrinamos bendros sąsajos tarp visų tiriamų konstrukto. Nustatyta, kad koreliacija tarp polinkio tikėti sąmokslo teorijomis ir skepticizmo yra reikšminga bei stipri ($r = 0,62$; $p < 0,001$). Polinkis tikėti sąmokslo teorijomis reikšmingai siejasi tik su vienu asmenybės bruožu – ekstraversija. Iš visų įveikos strategijų tik religija reikšmingai siejasi su polinkiu tikėti sąmokslo teorijomis. Skepticizmas reikšmingai siejasi su vengimo įveika ir religija, kaip streso įveikos strategija, taip pat – su socialine gerove (vienu iš psichologinės gerovės aspektų). Detalesni sąsajų tarp kintamųjų rezultatai pateikiami 2-oje lentelėje.

Vertinant polinkį tikėti sąmokslo teorijomis ir skepticizmą prognozuojančius veiksnius, į tiesinės regresijos modelį, prognozuojantį polinkį tikėti sąmokslo teorijomis, pridėjus visus asmenybės, streso įveikos ir gerovės kintamuosius paaiškėjo, kad apskritai modelis

yra prasmingas ($R^2 = 0,146$, $F(12, 160) = 2,27$, $p = 0,011$) ir visi asmenybės bruožai, streso įveikos strategijos bei gerovės dimensijos paaiškina 14,6 % polinkio tikėti sąmokslu teorijomis variacijos. Rezultatai taip pat parodė, kad religija, kaip įveikos strategija ($\beta = 0,22$, $p = 0,006$), ir socialinė gerovė ($\beta = -0,31$, $p = 0,002$), kaip psichologinės gerovės aspektas, yra reikšmingi polinkį tikėti sąmokslu teorijomis prognozuojantys kintamieji. Vis dėlto asmenybės bruožai nebuvo reikšmingas veiksnys, prognozuojantis polinkį tikėti sąmokslu teorijomis ir skepticizmą. Tiesinės regresijos rezultatai rodo, kad modelis yra prasmingas ($R^2 = 0,174$, $F(12, 160) = 2,81$, $p = 0,002$) ir visi Didžiojo penketo asmenybės bruožai, streso įveikos strategijų kategorijos ir psichologinės gerovės dimensijos kartu paaiškina 17,4 % skepticizmo variacijos. Reikšmingi prediktoriai šiame regresijos modelyje buvo vengimo įveika ($\beta = 0,27$, $p = 0,003$) ir socialinė gerovė ($\beta = -0,34$, $p = 0,000$).

Taigi iš atliktos tiesinės regresijos duomenų paaiškėjo, kad stipriausiai polinkį tikėti sąmokslu teorijomis prognozuoja religija, pasitelkiama kaip streso įveikos strategija, ir socialinė gerovė, o skepticizmą – vengimo įveika ir socialinė gerovė. Socialinė gerovė yra abiejų polinkio tikėti sąmokslu teorijomis subskalių prognostinis veiksnys. Asmenybės bruožai nebuvo reikšmingi skepticizmo ar polinkio tikėti sąmokslu teorijomis prediktoriai, tačiau remiantis koreliacine analize, jie siejosi su tiesiogiai skepticizmą ir polinkį tikėti sąmokslu teorijomis prognozuojančiais veiksniais – socialine gerove ir vengimo įveika. Šis rezultatas leidžia kelti prielaidą, kad asmenybės bruožai netiesiogiai prisideda prie polinkio tikėti sąmokslu paaiškinimo. Šiai prielaidai patikrinti buvo naudojamas kelių analizės modelis.

Į testuojamą kelių analizės modelį buvo įtrauktas psichologinės gerovės socialinės gerovės aspektas, nes, remiantis regresine analize, jis tiesiogiai prognozuoja abi polinkio tikėti sąmokslu subskales. Į modelį taip pat buvo įtraukti du įveikos kintamieji – religijos ir vengimo įveika, nes kiekvienas jų prognozuoja bent vieną iš polinkio tikėti sąmokslu teorijomis subskalių. Be to, į modelį buvo įtraukti asmenybės bruožai, kurie reikšmingai siejosi su socialinės gerovės ir vengimo įveikos kintamaisiais (2-a lentelė). Pirminės analizės metu taip pat buvo nustatyta, kad ekstraversiškumo lygis siejasi su polinkiu tikėti sąmokslu, tad šis kelias taip pat buvo įtrauktas į testuojamą modelį. Šio modelio testavimo rezultatai parodė, kad jis nėra tinkamas duomenims ($RMSEA > 0,08$, $CFI < 0,90$, $TLI < 0,90$), o dalis kelių, siejančių asmenybės bruožus socialinę gerovę ir vengimo įveiką, yra nereikšmingi. Modelis buvo tobulinamas po vieną šalinant nereikšmingus kelius kaskart kartojant kelių analizės procedūrą. Pašalinus iš modelio nereikšmingus kelius buvo gautas galutinis polinkio tikėti sąmokslu teorijomis modelis, kuris gerai tiko tyrimo duomenims, ir visi tinkamumo rodikliai atitiko aukščiausius keliamus tinkamumo reikalavimus, t. y. $RMSEA < 0,05$, $CFI > 0,95$, $TLI > 0,95$ (Hu & Bentler, 1999). Galutinio polinkio tikėti sąmokslu prognostinio modelio tinkamumo rezultatai pristatomi 3-ioje lentelėje.

Modelio rezultatai, pateikiami 1 paveiksle, rodo, kad polinkį tikėti sąmokslu teorijomis reikšmingai prognozuoja ekstraversija, religija, pasitelkiama kaip streso įveikos strategija, ir psichologinės gerovės aspektas – socialinė gerovė. Šie rezultatai reiškia, kad asmuo, pasižymintis didesniu socialumu, aktyvumu, užtikrintumu ir energingu požiūriu į socialų ir materialų pasaulį – savybėmis, kurios būdingos ekstraversijai, taip pat jaučiamą stresą

2 lentelė

Polinkio tikėti sąmokslu, skepticizmo, BFI, briefCOPE ir MHC skalių koreliacijos koeficientai

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1. PTS	1														
2. SK	0,62**	1													
3. E	0,16*	0,003	1												
4. A	0,01	-0,12	0,39**	1											
5. C	0,06	0,01	0,37**	0,40**	1										
6. N	-0,09	0,07	-0,30**	-0,28**	-0,26**	1									
7. O	0,13	0,06	0,26**	0,16*	0,06	0,19*	1								
8. VĮ	0,09	0,27**	-0,04	-0,18*	-0,19*	0,45**	0,26**	1							
9. POĮ	0,07	0,13	0,32**	0,28**	0,28**	-0,03	0,28**	0,15	1						
10. H	0,11	-0,03	0,16*	0,12	-0,05	-0,05	0,18*	0,06	0,17*	1					
11. R	0,19*	0,17*	-0,08	-0,01	0,09	-0,02	0,05	0,17*	0,20**	-0,01	1				
12. EG	0,08	0,03	0,26**	0,17*	0,22**	-0,33**	0,06	-0,17*	0,37**	0,15*	0,11	1			
13. SG	-0,07	-0,17*	0,26**	0,21**	0,26**	-0,27**	0,06	-0,12	0,25**	0,22**	0,12	0,48**	1		
14. PG	0,10	0,01	0,36**	0,21**	0,40**	-0,37**	0,06	-0,21**	0,37**	0,15*	0,04	0,64**	0,65**	1	
15. BG	0,04	-0,06	0,35**	0,23**	0,36**	-0,38**	0,07	-0,20**	0,38**	0,20**	0,09	0,76**	0,86**	0,92**	1

Pastabos: PTS – polinkis tikėti sąmokslu; SK – skepticizmas; E – ekstrasversija; A – sutarumas; C – sąmoningumas; N – neurotiškumas; O – atvirumas patirimui; VĮ – vengimo įveika; POĮ – į problemą orientuota įveika; H – humoras; R – religija; EG – emocinė gerovė; SG – socialinė gerovė; PG – psichologinė gerovė; BG – bendras gerovės įvertis.

*p < 0,05, **p < 0,01.

malšinantis religinėmis praktikomis bei pasižymintis mažesne socialine gerove, bus labiau linkęs patikėti sąmokslo teorijomis. Skepticizmą prognozuoja asmens jaučiama socialinė gerovė, religijos bei vengimo įveikų, kaip būdų dorotis su stresu, naudojimas. Iš šių rezultatų galima daryti išvadą, kad kuo žemesnė asmens socialinė gerovė, kuo labiau jis linkęs pasitelkti vengimą ir (ar) religiją, siekdamas sumažinti stresą, tuo labiau išreikštas ir polinkis nepatikliai vertinti politikų ar kitų įtakingų veikėjų elgesį.

3 lentelė

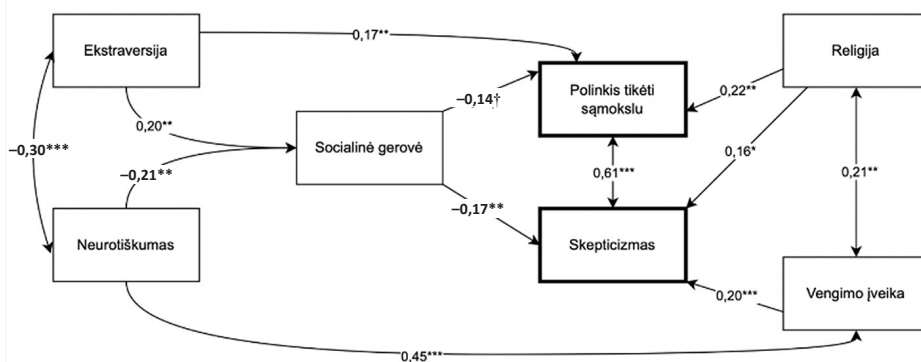
Galutinio polinkio tikėti sąmokslo prognostinio modelio tinkamumo rodikliai

	χ^2	df	p	RMSEA	CFI	TLI
Galutinis modelis	8,994	7	0,253	0,041	0,989	0,970

Kelių analizės rezultatai rodo ir netiesioginio ryšio tarp polinkio patikėti sąmokslo teorijomis bei skepticizmo ir tirtų asmenybės bruožų tendenciją: tiek ekstraversija, tiek neurotiškumas polinkį tikėti sąmokslo teorijomis ir skepticizmą paaiškina per socialinę gerovę. Tai reiškia, kad labiau išreikštą ekstraversijos bruožą turintys žmonės patiria didesnę socialinę gerovę, kuri, savo ruožtu, mažina polinkį tikėti sąmokslo teorijomis ir būti skeptiškam, o neurotiškumas socialinę gerovę veikia neigiamai, taip netiesiogiai padidindamas polinkį tikėti sąmokslo teorijomis ir būti skeptiškam. Vis dėlto, aiškinant skepticizmą, atsiranda ir dar vienas netiesioginis kelias – per vengimo įveiką. Tai reiškia, kad didesniu neurotiškumu pasižymintis asmuo bus labiau linkęs taikyti vengimo įveikos strategijas, kurių dažnesnis taikymas prognozuoja didesnę skepticizmą.

1 paveikslas

Galutinio polinkio tikėti sąmokslo ir skepticizmo kelių analizės modelis



Apibendrinant kelių analizės rezultatus galima teigti, kad jos metu buvo nustatyti tiek tiesioginiai, tiek netiesioginiai ryšiai. Paaiškėjo, kad tam tikros taikomos įveikos strategijos ir psichologinės gerovės socialinės gerovės aspektai leidžia tiesiogiai prognozuoti žmogaus polinkį tikėti sąmokslo teorijomis, o asmenybės bruožai labiau netiesiogiai prisideda prie polinkio tikėti sąmokslo teorijomis paaiškinimo.

Rezultatų aptarimas

Pirmiausia verta paminėti, kad šio tyrimo metu buvo nustatyta stipri teigiama polinkio tikėti sąmokslu teorijomis ir skepticizmo sąsaja. Nors kituose tyrimuose autoriai dažniausiai teigia, kad didesnis mokslinis skepticizmas (Stahl & van Prooijen, 2018) ar socialinių tinklų skepticizmas (Ahadzadeh et al., 2021) mažina polinkį tikėti sąmokslu teorijomis, šio tyrimo rezultatai yra priešingi – labiau išreikštas skepticizmas siejasi su stipriau išreikštu polinkiu tikėti sąmokslu. Tokie rezultatai gauti todėl, kad polinkio tikėti sąmokslu konstrukta nagrinėję ir naudotą įrankį sukūrę tyrėjai Stojanov ir Halberstadt (2019) išskiria dvi jo dimensijas – „racionaliąją“ ir „irracionaliąją“. Įtarumas, kuris, jei nepaveiktas iškraipymų, yra adaptyvi tendencija, sietinas ir su teorinėje šio darbo dalyje minėtu ketinimo (tyčios) aptikimu, yra „racionalioji“ polinkio tikėti sąmokslu teorijomis pusė, kuri ir užfiksuojama vertinant žmogaus skepticizmą. „Iracionalioji“ pusė, t. y. pats polinkis tikėti sąmokslu teorijomis, atspindi tašką, kuriame racionalus įtarumas virsta neadaptyvia savybe, pavyzdžiui, kai žmogus pasineria į sąmokslu teorijas ir paskiria gyvenimą jų atskleidimui. Todėl šio tyrimo rezultatuose ir atsispindi tokia stipri abiejų konstrukto sąsaja.

Šiame tyrime socialinė gerovė buvo vienas iš pagrindinių polinkį tikėti sąmokslu teorijomis ir skepticizmą prognozavusių veiksnių. Buvo nustatyta, kad mažesnė respondentų jaučiama socialinė gerovė prognozuoja didesnį polinkį tikėti sąmokslu teorijomis. Kituose tyrimuose taip pat pastebimos panašios tendencijos (Freeman & Bentall, 2017; van Prooijen et al., 2021). Rezultatai nėra stebinantys žinant, kad polinkis patikėti sąmokslu teorijomis yra socialinis reiškiny, ypač suaktyvėjantis didelių visuomeninių ar net pasaulinių krizių metu (van Prooijen & Douglas, 2018), kai žmonių subjektyviai jaučiama gerovė prastėja. Be to, galima kelti prielaidą, kad žmogus, kuriam sunkiau sekasi pritapti, integruotis į visuomenę ir jaustis tos visuomenės dalimi, bus labiau linkęs ir įtariai žiūrėti į kitus visuomenės narius. Gerai integravęsis į visuomenę žmogus ją suvokia kaip vieningą bendruomenę, kuriai ir pats priklauso, tačiau jei jis nesijaučia visuomenės dalimi, gali atsirasti priešprieša tarp „aš“ (ar mano grupė) ir „jie“, o toks socialinis kategorizavimas jau skatina polinkį patikėti sąmokslu teorijomis (Cordonier et al., 2021). Taip pat yra tikėtina, kad prastesnę socialinę gerovę patiriantis žmogus turi ir mažesnį socialinės paramos, t. y. draugų, kolegų ir pan., ratą, o, kaip nustatė Marchlewska su kolegomis (2021), mažesnė socialinė parama didina polinkį patikėti sąmokslu teorijomis. Svarbu paminėti, kad tyrėjai pastebi bei nagrinėja ir kitą šio ryšio pusę, t. y. kaip tikėjimas sąmokslu teorijomis veikia žmonių socialinius ryšius (Marchlewska et al., 2021). Taigi galima pastebėti tarsi „užburto rato“ tendenciją – prastesnę socialinę integraciją gali paskatinti įtarumą ir polinkį tikėti tuo, kad „jie“, galingieji, valdo ir lemia žmonių likimus, o tokios idėjos, savo ruožtu, tik dar labiau stumia asmenį į visuomenės pakraštį ir leidžia patvirtinti bei sustiprinti jau turimus įsitikinimus dėl slapčia galingųjų rezgamų sąmokslų.

Polinkis naudoti religiją kaip įveikos strategiją tiesiogiai prognozuoja abu tyrime vertintus konstrukto – polinkį tikėti sąmokslu teorijomis ir skepticizmą. Kituose tyrimuose ši religingumo ir polinkio patikėti sąmokslu teorijomis sąsaja taip pat nustatoma (pvz., Frenken et al., 2022). Autoriai tokius ryšius aiškina tuo, kad sąmokslu teorijos ir religija turi

nemažai panašumų, pavyzdžiui, įvykiai aiškinami nematomų, paslėptų jėgų veikimu; taip pat tikima, kad Dievo planas yra gražinti pasauliui tvarką, o sąmokslų teorijose kalbama apie veikėjus, kurie turi galią nulemti pasaulio įvykius. Tokie kognityvinio ir aiškinamojo stiliaus panašumai, manoma, pasiekia ir paveikia tuos pačius asmenis ir būtent todėl atsiranda šių dviejų konstruktyvų sąsajos. Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad nors tyrime naudotos skalės autorius Carver šią įveikos strategiją įvardija kaip religiją, subskalės teiginiai, tokie kaip „*Susidūręs (-usi) su stresine situacija meldžiuosi ar medituoju*“ leidžia manyti, kad ši įveikos strategija labiau susijusi su platesniu nei religingumas – dvasingumo – reiškiniu. Motak (2009) pažymi, kad išpopuliarėjusiame alternatyviame dvasingume labiau susitelkiama į individualizmą, taip dvasingumą paverčiant asmeniškiau, be to, didėja santykio su pačiu savimi, o ne su aukštesne esybe, svarba. Šis alternatyvus dvasingumo ir polinkio tikėti sąmokslų teorijomis ryšys jau buvo aprašytas ir net pavadinamas terminu *conspirituality*, suponuojančiu šių dviejų konstruktyvų sąsajas (Asprem & Dyrendal, 2015). Taigi, nors kyla įvairių svarstymų dėl dvasingumo ir religingumo skirtumų, galima pastebėti bendrą tendenciją, kad polinkis išgyvenant sunkumus ieškoti atramos dvasiniame pasaulyje leidžia numatyti ir asmens polinkį patikėti sąmokslų teorijomis.

Skepticizmą prognozavo vengimo įveikos strategija, kurią taikydamas žmogus vengia galvoti apie stresą keliančią situaciją ir dėmesį sutelkia į kokią nors kitą stimulą (Folkman & Lazarus, 1988). Marchlewska ir kolegos (2021) teigia, kad šios sąsajos galbūt atsiranda dėl to, kad žmogus, linkęs naudoti vengimo įveiką stresui mažinti, ima ieškoti „paslėptų priešų“, kurie galėtų būti patiriamo streso priežastis, t. y. taip jis nukreipia dėmesį nuo stresą keliančios situacijos į kitą stimulą. Natūralu, kad pirmiausia žvelgiama į artimiausius galią ir valdžią turinčius asmenis, pavyzdžiui, šalies politikus ar kitus suinteresuotus asmenis. Be to, sąmokslų teorijos ypač linkusios rasti didelių krizių metu, kai patiriama daug nerimo. Tokiu atveju, kaip jau aptarta anksčiau, asmuo gali tik paviršutiniškai apdoroti informaciją (t. y. tokios į problemą orientuotos įveikos strategijos kaip instrumentinė parama tampa neprieinamos), o sąmokslų teorijos būtent ir pasiūlo nesudėtingus ir lengvai suprantamus įvykių paaiškinimus (van Prooijen, 2018). Tai leidžia kelti prielaidą, kad patikėjimas sąmokslų teorijomis pats savaime gali veikti kaip streso įveikos strategija.

Šio tyrimo metu atlikta analizė parodė, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp ekstraversijos ir polinkio patikėti sąmokslų teorijomis. Šis ryšys gana įdomus, nes dažniausiai tyrimuose nustatomos tiesioginės polinkio tikėti sąmokslų teorijomis sąsajos su sutarumu (Stojanov & Halberstadt, 2019) ar atvirumu patyrimui (Oortwijn, 2020), tačiau tiesiogines sąsajas tarp ekstraversijos ir polinkio tikėti sąmokslu nustatančių tyrimų aptikti neteko. Bet reikia ir pripažinti, kad tyrimų, kurie padėtų geriau suprasti asmenybės bruožų ir polinkio patikėti sąmokslu ryšį, šiuo metu vis dar nepakanka. Iš kitos pusės, gautas sąsajas galima paaiškinti ir kitais tyrimais. Pavyzdžiui, žinoma, kad žmonės, kuriems būdinga labiau išreikšta ekstraversija, yra ir labiau linkę naudotis socialiniais tinklais (Bowden-Green et al., 2020), o būtent socialiniai tinklai yra ta vieta, kur žmonės gali susidurti su įdomiomis, neįprastomis idėjomis. Taigi galima kelti prielaidą, kad labiau ekstravertiški žmonės gali turėti didesnę galimybę susidurti su sąmokslų teorijomis ir dėl to padidėja jų polinkis tokiomis istorijomis patikėti.

Ištyrus netiesiogiai su polinkiu tikėti sąmokslu teorijomis susijusius veiksnius, išryškėjo asmenybės bruožų svarba. Nustatytos sąsajos atitinka kitų tyrėjų keltas prielaidas (Imhoff ir Lamberty, 2018). Pirmiausia nustatyta, kad asmenybės bruožai (būtent neurotiškumas ir ekstraversija) polinkį tikėti sąmokslu ir skepticizmą prognozuoja netiesiogiai – per socialinę gerovę. Šio, kaip ir kitų tyrimų, metu nustatyta, kad didesni ekstraversijos įverčiai siejasi su didesne socialine gerove (Anglim et al., 2020). Ekstravertiški žmonės pasižymi optimizmu, socialiu, aktyviu ir energingu požiūriu į pasaulį (John & Srivastava, 1999), be to, šis asmenybės bruožas atspindi ir žmogaus polinkį bendrauti, tad nenuostabu, kad ekstraversija glaudžiai siejasi su socialine gerove. Taip pat šio tyrimo metu nustatyta, kad didesnis neurotiškumas prognozuoja prastesnę socialinę gerovę. Anglim ir kolegų (2020) tyrimas atskleidė, kad neurotiškumas stipriausiai iš visų Didžiojo penketo asmenybės bruožų siejasi su psichologine gerove. Tyrėjai šias sąsajas linkę aiškinti tuo, kad didesniu neurotiškumu pasižymintys asmenys yra linkę stipriau išgyventi neigiamas emocijas, sunkiau išlieka stabilūs stresas keliančiose situacijose, todėl nenuostabu, kad jų gerovė stipriau nukenčia. Be to, tyrimai rodo, kad didesniu neurotiškumu pasižymintis žmogus socialiniame gyvenime funkcionuoja prasčiau ir sulaukia mažiau socialinės paramos (Han et al., 2021), o tai, tikėtina, gali neigiamai paveikti ir žmonių socialinę gerovę – šis ryšys atsispindi ir šio tyrimo metu gautuose rezultatuose.

Dar vienas tyrimo metu nustatytas netiesioginis ryšys – neurotiškumas, kuris leidžia prognozuoti skepticizmą per vengimo įveikos strategiją. Toks ryšys gali būti aiškinamas tuo, kad aukštesniu neurotiškumo lygiu pasižymintys žmonės gali būti linkę stresą keliančias situacijas vertinti kaip grėsmę, o ne kaip iššūkį, kurį įmanoma įveikti, – dėl to jie dažniau naudoja prastesnę prisitaikymą lemiančias (t. y. vengimo) įveikos strategijas (Pedersen et al., 2016), o atsitraukimo nuo stresoriaus sukeltas palengvėjimas tik patirina polinkį toliau taikyti mažiau adaptyvias vengimo įveikos strategijas. Taip pat gali būti, kad dideliu neurotiškumu pasižymintys žmonės tiesiog turi mažiau išteklių kovoti su stresu. Kaip pažymi Carver ir Connor-Smith (2010), stipriai išreikštas neurotiškumas didina tarpasmeninių konfliktų skaičių, todėl tokiems žmonėms tampa mažiau prieinamos efektyvesnės streso įveikos strategijos, tokios kaip emocinė parama. Taip pat šie autoriai dar kartą akcentuoja jau anksčiau minėtas tendencijas, kad didesniu neurotiškumu pasižymintys žmonės išgyvena intensyvesnę emocinį sujaudinimą, kuris gali trukdyti planavimo ir nuoseklių veiksmų reikalaujančių, į problemą orientuotų įveikos strategijų įgyvendinimui.

Manome, kad šio tyrimo metu gauti rezultatai yra svarbūs ir aktualūs dėl to, kad nemažai polinkį tikėti sąmokslu prognozuojančių veiksnių bent iš dalies gali būti modifikuojami. Pavyzdžiui, socialinę gerovę galima didinti skatinant žmones įsitraukti į savanorišką veiklą (Huang, 2019), stiprinant bendruomeniškumo ir susietumo su kitais jausmą (Haim-Litevsky et al., 2023), vienišiams žmonėms užtikrinant tinkamą socialinę ir emocinę paramą (McNamara et al., 2021). Sustiprinus žmonių socialinę gerovę, remiantis tyrimo duomenimis, galėtų sumažėti ir polinkis tikėti sąmokslu bei iš jo kylančios neigiamos pasekmės.

Tyrimas taip pat išryškino dar vieną polinkiu tikėti sąmokslu teorijomis svarbų aspektą, kurį galima keisti, – streso įveikos strategijas. Tinkamų įveikos strategijų galima mokytis, o jau susiformavusias netinkamas – koreguoti. Tyrimai rodo, kad aukštas nerimo

lygis gali apsunkinti informacijos apdorojimą (Quaedflieg & Schwabe, 2018). Įtemptoje situacijoje asmuo gali tik paviršutiniškai apdoroti jam pateikiamą informaciją. Tad, remiantis šio tyrimo metu gautais rezultatais, galima mąstyti apie strategijas, susijusias su visuomenei svarbios informacijos pateikimu, pavyzdžiui, trumpinti, tikslinti, konkretinti informaciją, kad, kilus krizinei situacijai ar nerimui, ji būtų kuo lengviau suprantama ir apdorojama tų žmonių, kurie renkasi adaptyvias įveikos strategijas, tokias kaip informacijos paieška ar veiksmų planavimas. Taip adaptyvių streso įveikos strategijų taikymas bus pastiprintas, o gavus reikiamą informaciją ir paaiškinimą, sumažės poreikis ieškoti alternatyvių įvykio paaiškinimų.

Norime paminėti ir šio tyrimo ribotumus, galinčius turėti įtakos gautiems rezultatams ir jų patikimumui. Vienas didžiausių tyrimo ribotumų yra pasirinkta netikimybinė patologija atranka, dėl kurios imtis nėra reprezentatyvi, o tai galėjo atsiliepti ir rezultatams. Pagrindiniai imties trūkumai yra susiję su nevienodu lyčių pasiskirstymu, be to, dauguma tiriamųjų buvo iš didmiesčių ir gerai vertino savo finansinę situaciją. „Tipiško“ šio tyrimo dalyvio paveikslas labai skiriasi nuo to, kokie žmonės, pasak Freeman ir Bental (2017), dažniausiai yra linkę patikėti sąmokslų teorijomis, todėl tikėtina, kad galėjo neatsiskleisti kai kurios reikšmingos sąsajos, pavyzdžiui, tarp socioekonominio statuso ir polinkio patikėti sąmokslų teorijomis. Taip pat svarbu paminėti, kad polinkis patikėti sąmokslų teorijomis yra kintamasis, jautrus socialiniam pageidaujimumui. Nors, kaip nurodo Polinkio tikėti sąmokslu skalės sudarytojai Stojanov ir Halberstadt (2019), jų skalė matuoja bendrąjį polinkį patikėti sąmokslu ir neįtraukia jokių konkrečių sąmokslų teorijų, negalima atmesti galimybės, kad kai kurie dalyviai vis tiek atsakinėjo veikiami socialinio pageidaujimumo, o tai galėjo atspindėti rezultatuose.

Literatūra

- Ahadzadeh, A. S., Ong, F. S., & Wu, S. L. (2021). Social media skepticism and belief in conspiracy theories about COVID-19: The moderating role of the dark triad. *Current Psychology, 40*(8). <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02198-1>
- Alves, H., Koch, A., & Unkelbach, C. (2018). A cognitive-ecological explanation of intergroup biases. *Psychological Science, 29*(7), 1–8. <https://doi.org/10.1177/0956797618756862>
- Anglim, J., Horwood, S., Smillie, L. D., Marrero, R. J., & Wood, J. K. (2020). Predicting psychological and subjective well-being from personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 146*(4), 279–323. <https://doi.org/10.1037/bul0000226>
- Asprem, E., & Dyrendal, A. (2015). Conspirituality reconsidered: How surprising and how new is the confluence of spirituality and conspiracy theory? *Journal of Contemporary Religion, 30*(3), 367–382. <http://dx.doi.org/10.1080/13537903.2015.1081339>
- Bagdonas, A., Kairys, A., Liniauskaitė, A. ir Pakalniškienė, V. (2013). *Lietuvos gyventojų psichologinė gerovė ir jos veiksniai*. Monografija. Vilniaus universiteto leidykla.
- Bowden-Green, T., Hinds, J., & Joinson, A. (2020). How is extraversion related to social media use? A literature review. *Personality and Individual Differences, 164*, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110040>
- Brotherton, R., & French, C. C. (2014). Belief in conspiracy theories and susceptibility to the conjunction fallacy. *Applied Cognitive Psychology, 28*, 238–248. <https://doi.org/10.1002/acp.2995>
- Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine, 4*(1), 92–100. https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm0401_6
- Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual Review of Psychology, 61*, 679–704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>

Cordonier, L., Cafiero, F., & Bronner, G. (2021). Why are conspiracy theories more successful in some countries than in others? An exploratory study on Internet users from 22 Western and non-Western countries. *Social Science Information*, *00*(0), 1–21. <https://doi.org/10.1177/05390184211018961>

Digrytė, L., & Banienė, I. (2017). Depression, anxiety and stress coping in parents of children with the oncological disease. *Biological Psychiatry and Psychopharmacology*, *19*(1), 9–13. <https://hdl.handle.net/20.500.12512/19214>

Dyrendal, A., Kennair, L. E. O., & Lewis, J. R. (2018). The role of conspiracy mentality and paranormal beliefs in predicting conspiracy beliefs among neopagans. *International Journal for the Study of New Religions*, *8*(1), 73–97. <https://doi.org/10.1558/ijnsr.36716>

Dyrendal, A., Kennair, L. E. O., & Bendixen, M. (2021). Predictors of belief in conspiracy theory: The role of individual differences in schizotypal traits, paranormal beliefs, social dominance orientation, right wing authoritarianism and conspiracy mentality. *Personality and Individual Differences*, *173*, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110645>

Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, J. M., Dawtry, R. J., & Harvey, A. J. (2015). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, *22*(1), 57–77. <https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>

Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2018). Why conspiracy theories matter: A social psychological analysis. *European Review of Social Psychology*, *29*(1), 256–298. <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1537428>

Eisenberg, S. A., Shen, B. J., Schwarz, E. R., & Mallon, S. (2012). Avoidant coping moderates the association between anxiety and patient-rated physical functioning in heart failure patients. *Journal of Behavioral Medicine*, *35*(3), 253–261. <https://doi.org/10.1007/s10865-011-9358-0>

Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *54*(3), 466–475. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.3.466>

Freeman, D., & Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *52*(5), 595–604. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>

Frenken, M., Bilewicz, M., & Imhoff, R. (2022). On the relation between religiosity and the endorsement of conspiracy theories: The role of political orientation. *Political Psychology*, *0*(0), 1–18. <https://doi.org/10.1111/pops.12822>

Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*, *58*(5), 422–428. <https://doi.org/10.1111/sjop.12382>

Goreis, A., & Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, *10*(205), 1–13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205>

Haim-Litervsky, D., Komemi, R., & Lipskaya-Velikovsky, L. (2023). Sense of belonging, meaningful daily life participation, and well-being: Integrated investigation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *20*(5). <https://doi.org/10.3390/ijerph20054121>

Han, J., Leng, X., Gu, X., Li, Q., Wang, Y., & Chen, H. (2021). The role of neuroticism and subjective social status in the relationship between perceived social support and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, *168*, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110356>

Hofstadter, R. (1964). *The paranoid style in American politics, and other essays*. Harvard University Press.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, *6*(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>

Huang, L. H. (2019). Well-being and volunteering: Evidence from aging societies in Asia. *Social Science & Medicine*, *229*, 172–180. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.09.004>

Imhoff, R., & Lamberty, P. (2017). Too special to be duped: Need for uniqueness motivates conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, *47*(6), 724–734. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2265>

Imhoff, R., & Lamberty, P. (2018). How paranoid are conspiracy believers? Towards a more fine-grained understanding of the connect and disconnect between paranoia and belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, *48*(7), 909–926. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2494>

John, P. O., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. Perwin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102–138). Guilford Press.

- Jutzi, C. A., Willardt, R., Schmid, P. C., & Jonas, E. (2020). Between conspiracy beliefs, ingroup bias, and system justification: How people use defense strategies to cope with the threat of COVID-19. *Frontiers in Psychology, 11*, Article 578586. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.578586>
- Kairys, A., Liniauskaitė, A., Bagdonas, A. ir Pakalniškienė, V. (2013). Lietuvos gyventojų reprezentatyvios imties psichologinės gerovės struktūra. *Psichologija, 48*, 7–19. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2013.1.2629>
- Keeley, B. L. (2018). Is belief in providence the same as belief in conspiracy? In E. Aspren, A. Dyrendal, & D. G. Robertson (Eds.), *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion* (pp. 70–86). Brill.
- Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly, 61*, 121–140. <https://doi.org/10.2307/2787065>
- Keyes, C. L. M. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Research, 43*, 207–222. <https://doi.org/10.2307/3090197>
- Marchlewska, M., Green, R., Cichocka, A., Molenda, Z., & Douglas, K. M. (2021). From bad to worse: Avoidance coping with stress increases conspiracy beliefs. *British Journal of Social Psychology, 61*(2), 532–549. <https://doi.org/10.1111/bjso.12494>
- Motak, D. (2009). Postmodern spirituality and the culture of individualism. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis, 21*, 149–161. <https://doi.org/10.30674/scripta.67348>
- McNamara, N., Stevenson, C., Costa, S., Bowe, M., Wakefield, J., Kellezi, B. ..., Mair, E. (2021). Community identification, social support, and loneliness: The benefits of social identification for personal well-being. *British Journal of Social Psychology, 60*(4), 1379–1402. <https://doi.org/10.1111/bjso.12456>
- Oortwijn, R., Van Leeuwen, F., & Ren, D. (2020). How Openness to experience relates to Conspiracy mentality and Vaccine hesitancy. *Economic Psychology*. Retrieved March 29, 2024, from <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=151204>
- Pakalniškienė, V. (2012). *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Pedersen, H., Frostholm, L., Jensen, J., Ornbol, E., & Schroeder, A. (2016). Neuroticism and maladaptive coping in patients with functional somatic syndromes. *British Journal of Health Psychology, 21*(4). <https://doi.org/10.1111/bjhp.12206>
- Quaedflieg, C. W. E. M., & Schwabe, L. (2018). Memory dynamics under stress. *Memory, 26*(3), 364–376. <https://doi.org/10.1080/09658211.2017.1338299>
- Stahl, T., & van Prooijen, J. W. (2018). Epistemic rationality: Skepticism toward unfounded beliefs requires sufficient cognitive ability and motivation to be rational. *Personality and Individual Differences, 122*, 155–163. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.10.026>
- Stojanov, A., & Halberstandt, J. (2019). The Conspiracy Mentality Scale distinguishing between irrational and rational suspicion. *Social Psychology, 50*(4), 1–62. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000381>
- Streiner, D. L. (2005). Finding our way: An introduction to path analysis. *The Canadian Journal of Psychology, 50*(2). <https://doi.org/10.1177/070674370505000207>
- Theocharis, Y., Cardenal, A., Jin, S., Aalberg, T., Hopmann, D. N., Strömbäck, J. ..., Štětka, V. (2021). Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries. *New Media & Society, 1–26*. <https://doi.org/10.1177/14614448211045666>
- Van Prooijen, J. W., & van Dijk, E. (2014). When consequence size predicts belief in conspiracy theories: The moderating role of perspective taking. *Journal of Experimental Social Psychology, 55*, 63–73. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.06.006>
- Van Prooijen, J. W., & Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 897–908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>
- Van Prooijen, J. W. (2018). *The psychology of conspiracy theories*. Routledge.
- Van Prooijen, J. W., Etienne, T. W., Kutiyski, Y., & Krouwel, A. (2021). Conspiracy beliefs prospectively predict health behavior and well-being during a pandemic. *Psychological Medicine, 53*(6), 2514–2521. <https://doi.org/10.1017/S0033291721004438>
- Zamalijeva, O., Jurgelionytė, M., Tarasevičiūtė, I., Mitrauskas, M. ir Petrulėnaitė, K. (2021). Lietuviškasis psichikos sveikatos kontinuumo trumposios formos variantas: faktorių struktūros ir patikimumo analizė. In *Lietuvos psichologų kongresas 2021: „Patirtis be sienų“ (Congress of Lithuanian Psychologists 2021: Experience without Borders)*. Book of abstracts (p. 108). Lietuvos sveikatos mokslų universitetas.